

Sáráné Lukátsy Sarolta

RÉGI GYERMEKKÖNYVEK A SOMOGYI-KÖNYVTÁRBAN

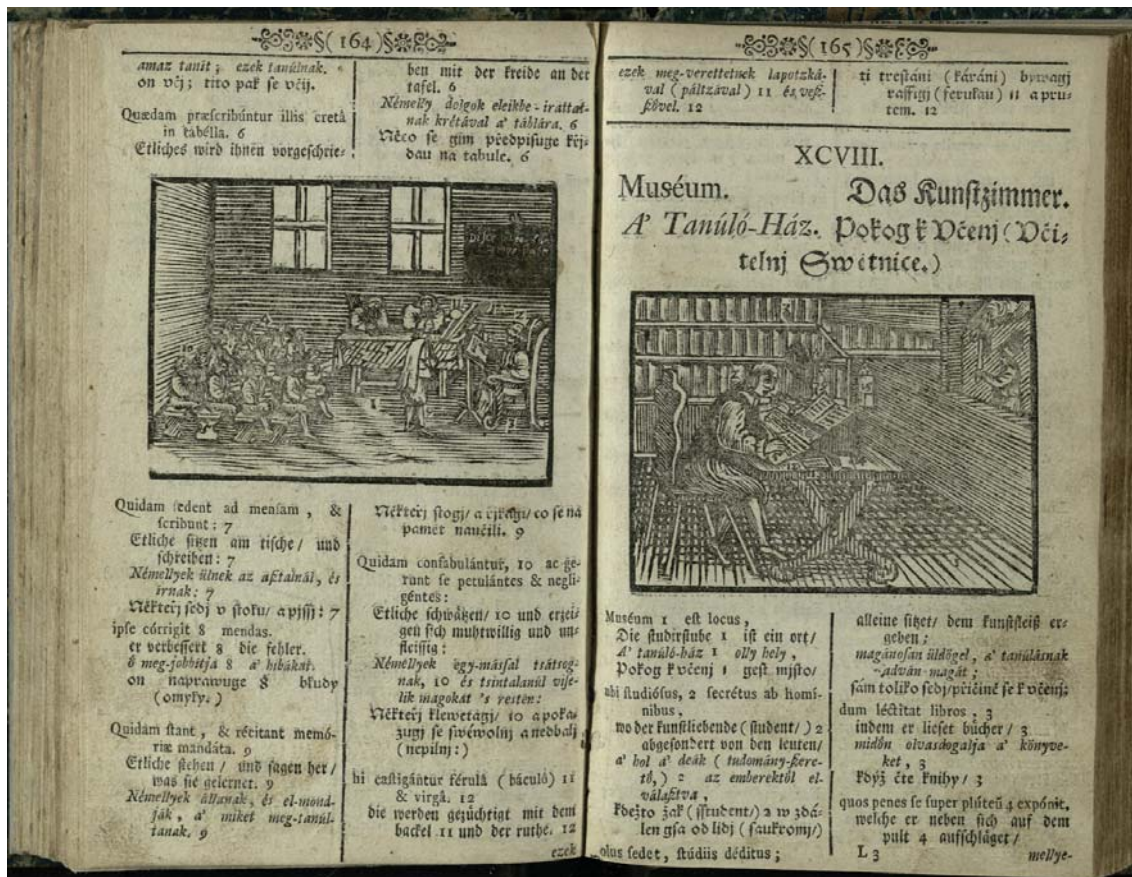
❖ Nosztalgiával és nagy örömmel fe-
deztem föl a szegedi Somogyi-könyvtár
földszinti aulájában jó néhány olyan, ré-
gi gyermekkönyvet 2015 augusztusá-
ban, amelyet magam is forgattam a
gyermek- és ifjúsági irodalom történeté-
ről szóló előadásaimon.

A tizenkét üveges tárló mindegyike
megállásra és elgondolkodásra készíti
az embert: mit kínáltak a tudós szerzők,
az okos felnőttek a serdületlen és min-
den érdekességre nyitott gyermekek-
nek a századok során, illetve mi maradt
meg ezek közül a Somogyi-könyvtár
kincsei között.

A gazdag anyag Drescher Pál (I. Iro-
dalom 1.) tanulmányának felosztását
követi: az első hat tárló az ábécés és ol-
vasókönyveket, valamint az erkölcsne-
mesítő és vallásos történeteket tartal-
mazza. A könyvnyomtatás hajnalán a
legnépszerűbbek a káté jellegű, kérdé-
sek és feleletek formájában megírt
könyvek, ezekben találunk először ma-
gyar nyelven is nyomtatott szövegeket
(1527: Gyermeki beszélgetések). Ezek
mind az iskolai oktatást szolgálták, a
gyakorlást segítették, pedagógiai tuda-
tosságról még szó sem volt.

A XVII. század közepén „találta fel” a
lengyel Comenius (Jan Amos Ko-
mensky) a szemléltető oktatást, azaz a
kor technikai színvonalának megfelelő
fametszetes képek és lengyel–magyar–
latin mondatok segítségével a látható
világot mutatta meg a gyerekeknek.
Comenius – aki Sárospatakon is tanított
az 1650-es években – , így ajánlja mun-
káját a gyermekeknek és együgyűek-
nek: „Adattassék a Gyermekek’ kezeik-
be, hadd gyönyörködtessék magokat a’
képeknek megnézésével kedvek sze-
rint, hogy azokat vólta-képpen meg-
ismerhessék, még otthon-is, minekelőt-
te az Oskolába elküldtetnének.” A hí-
res-nevezetes *Orbis sensualium pictus*
két évszázadon keresztül a gyerekek
alapvető olvasmánya volt, ez öt kiadás-
ban is megtalálható a Somogyi-könyvtár
gyűjteményében.

A következő tárlókban magyar ábé-
cés és olvasókönyvek különböző kiadá-
sai adnak példát a betűk megfelelő, kal-
ligrafikus kanyarítására. A XVIII. és XIX.
században kiadott olvasókönyvek kö-
zött Edvi Illés Pál, Szabóky Adolf,
Meiners Kristóf, Erdélyi Indali Péter, Jé-
ger Ferenc és mások által összeállított

kötetek szerepelnek, többnyire németről magyarra fordítva, esetleg a szerző vagy a fordító személyét is szerényen elhallgatva. Mindegyik jellemzője a terjedősen megfogalmazott, piros és fekete betűkkel váltakozva nyomott címlap, és bal oldalán egyetlen rézmeteszetes illusztráció. Természetesen legfőbb törekvésük a vallási és erkölcsnevelő tanítás a „pallérozottabb rendbeli gyermekeknek hasznokra”, ezért főként ó- és újtestamentumi történeteket találunk, sokszor még a természettani ismeretek közé is becsempészve a bibliai szílat, például egy térkép a Szentföldről Jézus idejében.

A felvilágosodás korában már erősödött a pedagógiai célzat, amely néha a lányzobákba is beszivárgott, így találkozzunk a francia nevelőnő németre for-

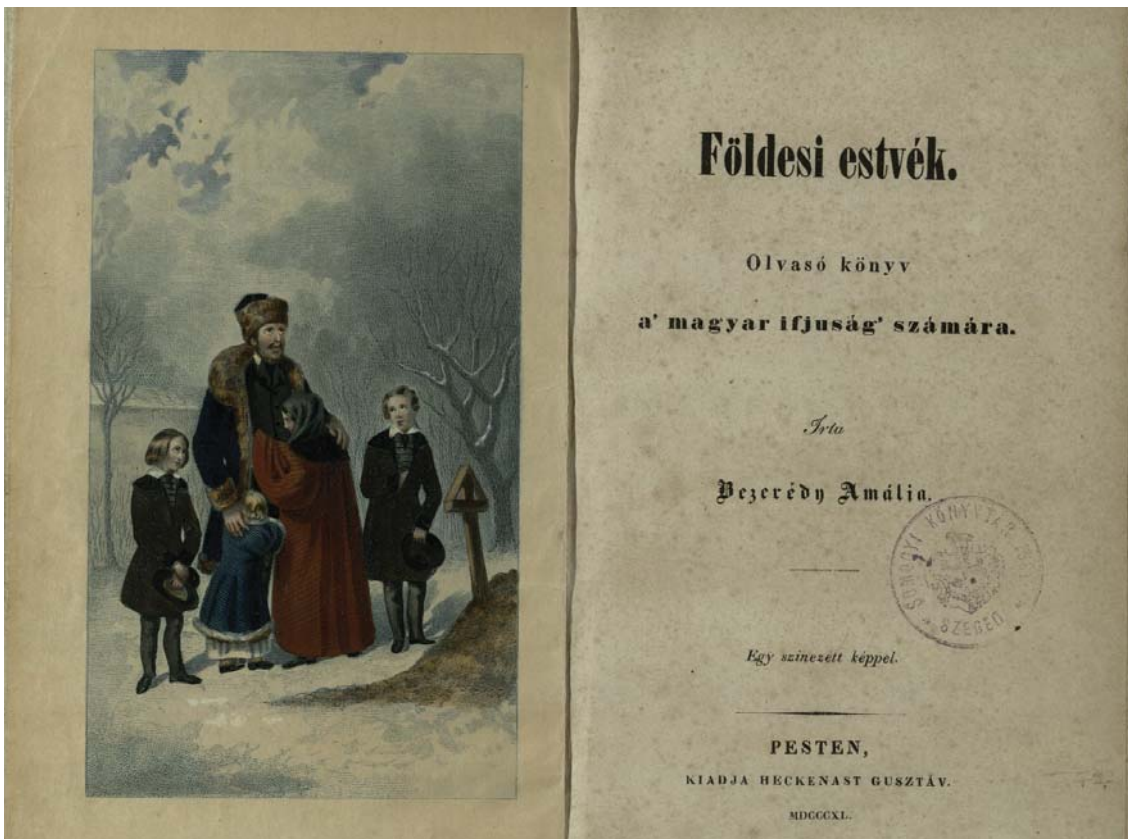
dított munkájával, amely 1768-ban, Lipcsében jelent meg *Unterweisungen für junges Frauenzimmer, welches in die Welt tritt und sich verheurathet* címmel (Oktatások az ifjú lányzobáknak a világra való belépésre és a férjhezmenésre). Előfordultak már szakmai jellegű tankönyvek is, amelyek a magyar nyelvtan és irodalom, a természetrajz vagy a testnevelés témakörével foglalkoznak.

Egy pedagógiai furcsaságra bukkanunk a következő tárlóban, amely a *Rákkönyvecske* címet viseli. Szerzője (Ch. Gotthilf Salzmann) a nevelésben elkövetett hibákra akarja ráirányítani a szülők figyelmét, azaz torz tükröt mutat a félénkké, hazuggá, dacossá vagy rendtlené váló gyerekek nevelési módjáról.

Az ábécéskönyvek sorát a XX. század igényes kiállítású könyvei zárják, itt gyönyörködhetünk Pósa Lajos *Arany ABC*-jében, amelyet egy állami díjjal kitüntetett, de fiatalon elhunyt jeles illusztrátor, Kószegi Bella képecskéi díszítenek. Ugyancsak itt találjuk Móra Ferenc nevezetes ábécés és olvasókönyveit, a *Betűország virágos kertjeit*, amelyekben a legszebb és legtanulságosabb történeteket, verseket gyűjtötték össze az 1–5. osztályos elemisták számára. Az egyik kötet címlapján – Móra Ferenc szálkás betűi /számai mellett – Bartos Lipót könyv- és zenemű-kereskedésének pecsétjét látjuk. Ebben a könyvesboltban tudvalevőleg Janikovszky/Kispál Éva töltötte a gyermekéveit, mivel Bartos Lipót az ő nagyapja volt.

Ma a gyerekek érdeklődését felkeltő, sok képpel illusztrált, de az ő életkori sajátosságaikat figyelembe vevő, népszerű tudományos munkákat tartjuk ismeretterjesztő könyveknek. Ez az igény már a XVIII. században is jelentkezett, a következő két tárlóban ezek legjelesebbjei sorakoznak.

A Nürnbergben 1790-ben kiadott *Kurze Natur-Geschichte des Thier-Reich's* kötetében Somogyi Károly fiatalkori kézírásos bejegyzéseit látjuk – egy-egy állat nevének magyar megfelelőjét írta be –, ő tehát már ifjúkorában fontosnak tartotta a környező világ megismerését. Ebben az időszakban jelent meg Georg Christian Raff göttingeni tanító *Természetbistóriája*, amelyet először Fábián József veszprémi esperes fordított magyarra, később pedig Tán-

csics (Stancsics) Mihály is átdolgozta kérdések és feleletek formájában, érdekes történetekkel megspékelve. Ebben is színezett rézkarcok (szám szerint tizennégy) szerepelnek, de ennél sokkal terjedelmesebb a *Bilderbuch für Kinder*, amely Friedrich Justin Bertuch német könyvkiadó és pedagógus munkája. A több évtizeden keresztül megjelentetett, huzsonnégy kötetes munka nevezetessége, hogy a növényeket, állatokat, különböző népeket, technikai érdekességeket és természeti csodákat bemutató táblákkal szemben lévő oldalon olvashatók a hozzájuk tartozó magyarázatok. A vaskos kötetek minden második oldalán lévő színes rézkarokat pedig kézzel festette egy egész tudományos munkaközösség (mai szóval: team), az enciklopédikus tudással rendelkező Karl Philipp Funke pedig a magyarázó szöveget írta. Bertuch gondot fordított arra is, hogy a legújabb felfedezésekről, például Ausztrália faunájáról és flórájáról beszámoljon, de kihalt élőlények csont- és kővületmaradványairól sem feledkezik meg. Leírásokat olvashatunk a távoli országok lakóiról, szokásairól, sőt a technikai újdonságokat, például a telegráfot is bemutatja.

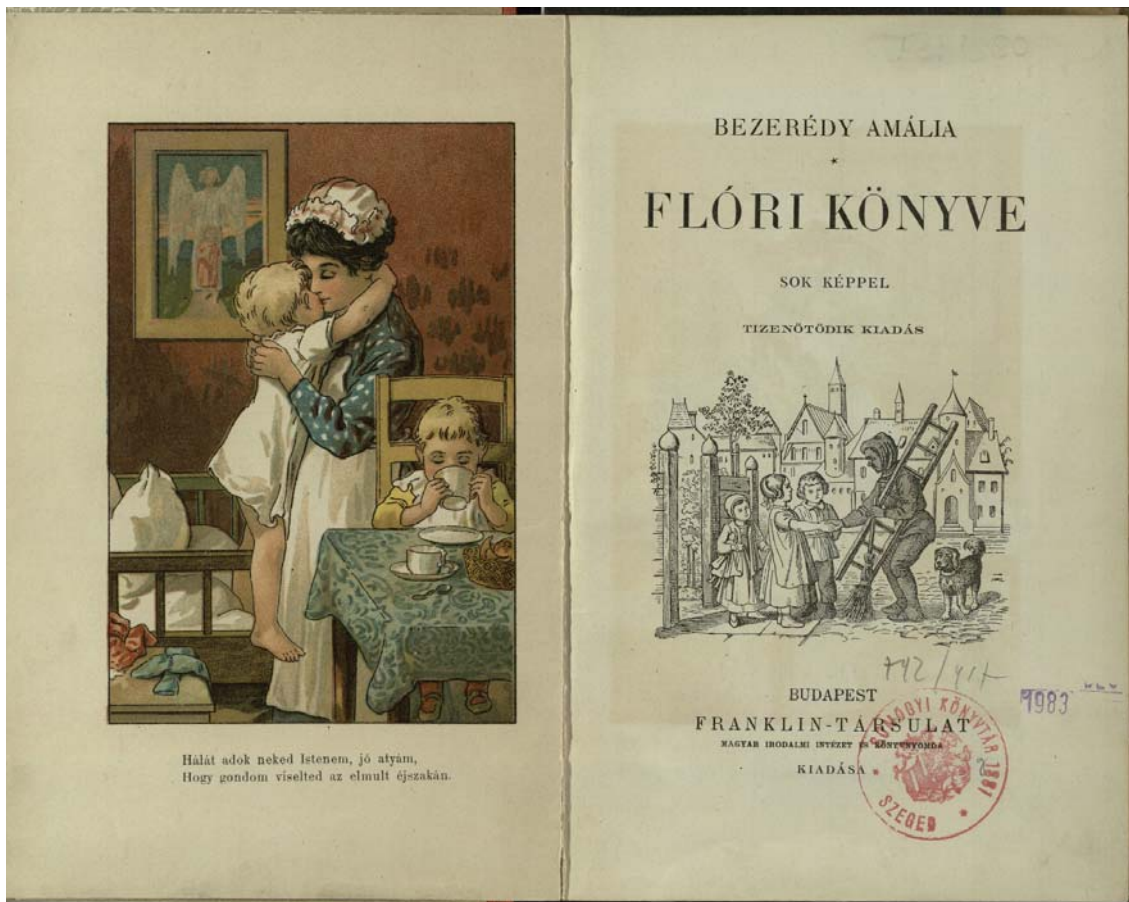
Szaporodnak a komolyabb földrajzi és történelmi ismereteket nyújtó kiadványok is – egyik éppen Táncsics Mihály összeállításában –, de korai gyermeklexikonra is akadunk Nagy Márton és Zimmermann Jakab szerkesztésében, amely Bécsben jelent meg 1840–42-ben. Ismét találkozunk G. Raff munkájával, a magyarra fordított *Geográfiával*, amely számos ország leírása mellett Magyaror-

szágot a következőképpen jellemzi: „Magyarország nagyobb részint igen termékeny és dicsőséges föld. Bővsége van benne az életnek, bornak és barnomnak; vagynak benne gazdag arany, ezüst és réz bányák, dohány, komló, sáfrány, savanyú víz, meleg fürdő, só, vad és hal is elég van... a Tiszának fele víz, fele hal.”

Nemcsak könyvekkel találkozunk azonban, hanem a letűnt gyermekvilág tárgyaival is: két tárló között egy megrendezett kerti idill fogad bennünket. A ringatható bölcső mellett kis asztalkán az éppen becsukott meséskönyv a jóságos nagypapa szemüvegével és folteljával, közelében egy babakocsi alvós babával, a pici ágyban fodros ruhás, kalapos babák, kissé távolabb a madárka-litka ringatózik. És még egy csodára akadunk a könyves tárlók között: egy gyertyával megvilágított ős-diavetítő, a másik üveg mögött pedig a Zsolnaggyár mesefigurás bögréi kínálják a reggelit.

Megérkezünk a gyermek- és ifjúsági irodalom kincsesbányájához, ahol nagy hiányosságot érzek: teljes egészében kimaradt a mese műfaja, pedig Heltai Gáspártól Perrault-n át a Grimm testvérekig ível ez az, eredetileg nem gyerekeknek szánt, klasszikus olvasmánytípus.

A szépirodalmi tárlók egyenest a robinzonádok világába röpitének bennünket, de előbb még megszemlélhetjük a XVIII. századi magyar gyerekek kedvelt olvasmányát, Fénelon *Telemakus bujdosásának történeteit*. D. Defoe világsikerű regénye, a *Robin-*

son (1719-ben jelent meg először) egész sor átdolgozást, moralizáló, a cselekmény pedagógiai szempontú csontvázát kínáló művet indukált. A „kicsontozás” legnagyobb mestere a német filantropista pedagógus, Joachim Heinrich Campe, aki a bölcs apa szájába adja a Robinsonnal kapcsolatos földrajzi, hajózási, természetismereti tudnivalókat, közben ellenőrzi, hogy megértették-e a gyerekek a magyarázatokat. Magyarul is számtalan változata született az átdolgozott és élvezhetetlenné tett Robinsonnak, például *Róbert Péter született anglusnak egy lakatlan szigeten tett második utazása : mellyben magokat sok tsudálatos állapotok előadák : utólyára mégis szerentséssen London városába érkezett.* – Posonyban és Pesten,

Füskuti Landerer Mihály költségével és betűivel, 1802.

A sok-sok újraértelmezés, átdolgozás, folytatás között talán a legfurcsább Csiszér-Ugróczy Ida munkája, aki a lányok számára megalkotta Anikó, a kis nő-Robinson alakját. De megszületett az eredeti magyar Robinson is a XVIII. század végén, először Sándor István, később Hevesi Lajos megfogalmazásában: *Jelky András bajai fiú rendkívüli kalandjai ötödfél világrészben.*

A szepesi szász származású Glatz Jakab a XIX. század legolvasottabb ifjúsági írójának számított, többnyire német nyelvű munkáit a század közepén kezdték magyarra fordítani, és könyveit már színezett rézkarcok díszítették. A moralizáló, erkölcsnemesítő versikék

és történetek illusztrálásaként a finoman megrajzolt, szinte rokokó jelenetek a gyermeki örömeket és bánatokat sugallják. Ezek egy érintőképernyőn is élvezhetők a kiállításon.

A XIX. században fellendült népmese- és népköltészeti kutatás nagy hatással volt az anyanyelven írt mesék, versikék és mondókák elterjedésére, ez az igény teremtette meg a század közepén Bezerédj Amália méltán népszerűvé vált gyűjteményét, a *Flóri könyvét*. A gyermekmondókákat, erkölcsnemesítő versikéket és állatokról, növényekről szóló ismereteket tartalmazó könyvecske 1840-ben jelent meg először, de 1927-ig tizenhat kiadásban látott napvilágot, még Benedek Elek is első olvasmányélményeként említi.

A XIX. században továbbra is burjánzottak a jó erkölcsre oktató, könnyeztető romantikus történetek a kis Laczi olvasókönyvétől a csudaszép bábuig, de már megjelentek az olcsó könyvsorozatok is, elsősorban a Szt. István Társulat kiadásában, például a *6 krajcáros könyvtár*. A további tárlókat ismét a kalandos regények uralják, így a Magyarországra nagy késéssel érkezett Báró Manx, más néven *Münchhausen báró*, a *Don Quijote*, a *Gulliver utazásai* (Karinthy Frigyes fordításában), majd a rövid idő alatt népszerűvé vált *Tamás bátya kunyhója*, J. F. Cooper indián történetei és Mark Twain regényei az igazi vásott kamaszokról. Közbe-közbe egy sor ólomkatona vonja el a figyelmünket a könyvekről.

A kiállítás utolsó tárlóiban nagyanyáink, nagyapáink kedvenc olvasmá-

nyai köszönnek vissza Andersentől Gaál Mózesig és Herczeg Ferenctől Tutsek Annáig. A XX. században, a nagyüzemi könyvtermelés korában megváltoztak az illusztrációk is, a rézmetszeteket felváltották a színes, kőnyomatos képek. Különösen szépek a gyomai Kner nyomdában születettek, Balázs Béla és Lesznai Anna hangulatos, a magyar szecesszió jegyében készült munkái.

A kiállítás tárgyi emlékei *Babik Barna* orvos gyűjteményéből származnak, a könyvek kimazsolázását pedig több hónapos kutatómunkával *Papp Andrea* és *Horniczky Anikó*, a Somogyi-könyvtár tudományos munkatársai végezték. A gazdag anyag további folytatást kíván, hiszen vannak még rejtett tartalékok a Somogyi-könyvtár gyűjteményében, egyebek közt az ifjúsági folyóiratok. Reméljük, hamarosan sor kerül a 2015. július 13. és szeptember 23. között megrendezett kiállítás folytatására, hiszen erre ígéretet tettek a könyvtár munkatársai. ■

Irodalom

- Drescher Pál (1934): Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875. Budapest, M. Bibliophil Társ.
- Komáromi Gabriella (1990): Elfelejtett irodalom. Budapest, Móra
- Tarbay Ede [1997]: Gyermekirodalomra vezérlő kalauz. Budapest, Szt. István Társ.
- Vargha Balázs (1964): Gyermekirodalom. Budapest, OSZK KMK